

О. М. Молявко*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АКЦІОНЕРІВ ЗА НЕСПЛАТУ ЕМІСІЙНИХ АКЦІЙ

Акціонерне товариство є одним із найбільш розповсюджених видів господарських товариств в Україні, тому не дивним є те, що цей вид юридичних осіб привертав увагу багатьох цивілістів, які предметом своїх досліджень обирали порядок створення, управління, права та обов'язки акціонерів, припинення акціонерного товариства, правовий режим акцій, Зокрема, до цього питання зверталися такі відомі російські вчені як А. І. Камінка¹, Л. Й. Петражицький², Д. І. Мейєр³, Н. О. Нерсесов, І. Т. Тарасов⁴, Г. Ф. Шершеневич⁵, а також сучасні українські науковці — І. Ю. Красько⁶, І. В. Спасибо-Фатєєва⁷, О. Р. Кібенко⁸, І. М. Кучеренко⁹, О. М. Вінник¹⁰, О. В. Щербина¹¹ та ін.

Особливістю правового положення акціонерного товариства як товариства капіталу є те, що економічний розвиток тієї чи іншої держави найбільш сильно впливає на правову доктрину розвитку акціонерного права. Прикладом цього в Україні є створення системи нормативних актів, які визначають правовий статус відкритих акціонерних товариств, створених в процесі приватизації та корпоратизації¹².

Якщо говорити про сучасність, то вже майже 10 років у Верховній Раді України ведеться робота над розробкою Закону України "Про акціонерні товариства", тому на сьогодні особливо актуальним є обговорення науковою громадськістю України основних концептуальних підходів до регулювання акціонерних корпоративних відносин. В рамках цієї статті нами ставиться мета дослідити питання відповідальності акціонерів за невиконання своїх зобов'язань з оплати акцій. Актуальність цього питання полягає в тому, що в теорії корпоративних відносин, а також в законодавстві України немає єдності не тільки у

© Молявко О. М., 2008

* молодший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (м. Київ)

¹ Камінка А. І. Очерки торгового права. — М.: «ЮрінфоР», 2002. — 547 с.

² Петражицький Л. І. Акції, биржевая игра и теория экономических кризисов. Об акционерном деле и типических ошибках при оценке шансов неувзвешной прибыли. Т. 1. — С.-Петербург: Тип. М. Меркушева, Невский пр., № 8, 1911. (Репринтное издание) — 307 с.

³ Мейєр Д. І. Русское гражданское право (в 2 ч.). По исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. Изд. 2-е, испр. — М.: СТАТУТ, 2000. — 831 с.

⁴ Тарасов І. Т. Учение об акционерных компаниях. — М.: Статут, 2000. — 666 с.

⁵ Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. — М.: Статут, 2003. — Том I: Введение. Торговые деятели. — 480 с.

⁶ Красько І. Некоторые проблемы теории юридических лиц и их прикладное значение (классификация, корпоративные права, ответственность участников) // Предпринимательство, хозяйство и право. — 1998. — № 10. — С. 3-5.

⁷ Спасибо-Фатєєва І. В. Акционерные общества: корпоративные правоотношения. — Х.: Право, 1998. — 256 с.

⁸ Кібенко Е. Р. Корпоративное право Великобритании. Законодательство. Прецеденты. Комментарии. — К.: Юстиниан, 2003. — 368 с.

⁹ Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. — К.: ІДІП НАНУ, 2004. — 328 с.

¹⁰ Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах. Проблеми правового забезпечення. — К.: Атіка, 2003. — 352 с.

¹¹ Щербина О. В. Проблеми реалізації права акціонера на отримання дивідендів // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. Вип. 36. — 1998. — С. 36-40; Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 160 с.

¹² Про Державну програму приватизації: Закон України від 18.05.2000 р., № 1723-III (із змінами) // ВВР. — 2000. — № 33-34. — Ст. 272; Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992 р., № 2163-XII // ВВР. — 1992. — № 24. — Ст. 348; Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 р., № 3480-IV // ВВР. — 2006. — № 31. — Ст. 268; Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006 р., № 185-V // ВВР. — 2006. — № 46. — Ст. 456; Положення про порядок реєстрації випуску акцій та інформації про емісію акцій відкритих акціонерних товариств, які створюються шляхом заснування органом, уповноваженим управляти об'єктами державної власності, та холдингових компаній, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації. Затверджено рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 15.02.1999 р. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 04.03.1999 р. за № 138/3431 // ОВУ. — 1999. — № 10. — 26 березня; Положення про порядок реєстрації випуску акцій відкритих акціонерних товариств, створених із державних підприємств у процесі приватизації та корпоратизації. Затверджено рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 11.04.2000 р., № 39. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26.04.2000 р. за № 244/4465 // ОВУ. — 2000. — № 18. — 19 травня; Порядок реєстрації випуску акцій акціонерними товариствами, які створені в процесі приватизації (корпоратизації) і 100 відсотків акцій яких належать державі, при зміні форми випуску. Затверджено рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 27.12.2000 р., № 244. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25.01.2001 р. за № 71/5262 // ОВУ. — 2001. — № 4. — Ст. 168; Типовий договір про відкриття рахунку в цінних паперах органу приватизації. Затверджено рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 23.06.1999 р., № 128. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22.07.1999 р. за № 493/3786 // ОВУ. — 1999. — № 30. — 13 серпня.

визначенні виду відповідальності, яку несуть акціонери за невиконання цього майнового зобов'язання, а також у визначенні моменту виникнення права власності у особи, яка придбаває акції, а загалом — у визначенні моменту набуття особою прав акціонера.

Для вирішення поставленої мети необхідно перш за все дослідити питання виникнення права власності на емісійні акції. Підстави набуття права власності поділяють на первісні та похідні. До первісних підстав виникнення права власності належать ті, за яких право власності на майно виникає вперше чи незалежно від волі попереднього власника. Таким первинним способом виникнення права власності на акції є випуск акцій акціонерним товариством. Емісія цінних паперів — це встановлена законодавством послідовність дій емітента щодо випуску та розміщення емісійних цінних паперів (ст. 1 Закону України “Про цінні папери та фондовий ринок”). Розміщення цінних паперів при створенні акціонерного товариства здійснюється засновниками, а після створення акціонерного товариства — самими товариством шляхом збільшення статутного капіталу.

Ст. 1 Закону України “Про цінні папери та фондовий ринок” в якості першого власника вказує особу, яка отримала цінні папери у власність безпосередньо в емітента, що свідчить про сприйняття законодавцем емісійної теорії виникнення цінних паперів. При заснуванні акціонерного товариства усі його акції мають бути розподілені між засновниками незалежно від того, створюється відкрите чи закрите акціонерне товариство. Українське законодавство не мало єдиних підходів щодо визначення моменту виникнення права власності на акції. Закон України “Про господарські товариства” та Закон України “Про цінні папери та фондову біржу” не визначали цього моменту, а практика пішла тим шляхом, що засновник набував статусу акціонера з моменту створення акціонерного товариства, а право власності на акції — саме з моменту реєстрації випуску акцій, який здійснювався після державної реєстрації товариства. Надалі підходи щодо виникнення первинного права власності на акції змінювалися.

Прийняття Закону України “Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні” змінило підходи до вирішення питання про набуття права власності на акції. Ст. 5 Закону встановила, що права на участь в управлінні, одержання доходу тощо, які випливають з іменних цінних паперів, можуть бути реалізовані з моменту внесення змін до реєстру власників іменних цінних паперів.

До відкриття рахунку в системі реєстру та зарахування на нього акцій (зарахування акцій на рахунок у цінних паперах, відкритий зберігачем), особа не має документів, які б посвідчували їй права акціонера або власника акцій.

Надалі змінюються і підходи щодо реєстрації випуску акцій. Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку (надалі — ДКЦПФР) своїм рішенням від 15 березня 2007 р. № 487 затвердила Положення про порядок реєстрації випуску акцій під час створення акціонерних товариств¹³. Цей нормативний акт встановив, що реєстрація ДКЦПФР випуску акцій, видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій, укладення з депозитарієм договору про обслуговування емісії акцій або з реєстратором — про ведення реєстру власників акцій, виготовлення сертифікатів акцій (у разі розміщення акцій у документарній формі) або оформлення глобального сертифіката (у разі розміщення акцій у бездокументарній формі) здійснюється до державної реєстрації акціонерного товариства, а вже після державної реєстрації товариства здійснюється реєстрація ДКЦПФР звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій і видача свідоцтва про реєстрацію випуску акцій. Отже, фактично розміщення акцій між засновниками провадиться ще до реєстрації акціонерного товариства як юридичної особи.

В той же час, як зазначалося нами раніше, засновник набуває права акціонера вже після повної оплати акції.

Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів, затверджене рішенням ДКЦПФР від 17 жовтня 2006 р. № 1000 встановлює, що облік розміщення випуску ведеться в журналі обліку розміщення¹⁴. Журнал обліку розміщення

¹³ Положення про порядок реєстрації випуску акцій під час створення акціонерних товариств. Затверджено рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 15.03.2007 р., № 487. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10.04.2007 р. за № 325/13592 // ОВУ. — 2007. — № 28. — Ст. 1133.

¹⁴ Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів. Затверджено рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 17.10.2006 р. № 1000. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22.01.2007 р. за № 49/13316 // ОВУ. — 2007. — № 6. — Ст. 233.

повинен, зокрема, містити інформацію щодо кількості сплачених особою цінних паперів. На рахунок власника зараховуються тільки сплачені, відповідно до умов випуску, цінні папери за інформацією з журналу обліку розміщення. Цінні папери, які особа придбала, але не сплатила відповідно до умов випуску, зараховуються на особовий рахунок емітента. Підставою для зарахування сплачених цінних паперів на особовий рахунок власника є розпорядження емітента та запис у журналі обліку розміщення. Сертифікати цінних паперів видаються власникам тільки на сплачені відповідно до умов випуску цінні папери. Отже, як бачимо, засновники акціонерного товариства набувають право власності тільки після повної оплати акцій та внесення їх до реєстру акціонерів.

Такий порядок набуття права власності та прав акціонерів товариства викликає досить багато питань. Наприклад, — щодо статусу засновників акціонерного товариства, які не повністю сплатили вартість акцій, та можливості визнання їх акціонерами без можливості набуття ними прав на управління, отримання дивідендів тощо. Набуття засновником статусу акціонера підтверджується ч. 2 ст. 155 ЦК, яка встановлює, що акціонери, які не повністю оплатили акції, у випадках встановлених статутом, відповідають за зобов'язаннями товариства у межах неоплаченої частини вартості належних їм акцій.

Питання, щодо набуття статусу акціонера без виникнення права власності на акції виникло вже давно. Так, І. Т. Тарасов в своїй праці, яка вже стала класикою цивілістики “Учение об акционерных компаниях: Рассуждение, представленное для публичной защиты на степень доктора” (Київ, 1878), зазначав, що “...не можна називати акціонерами власників акцій; таке визначення неправильне не тому, що воно не відповідає дійсності..., а тому, що воно неправильне по суті, оскільки не враховує суттєвий та безсумнівний зв'язок між акціонером та акціонерним правом... Акціонером називається особа, яка користується акціонерним правом на підставі участі її у створенні акціонерного капіталу; тобто в поняття про акціонера включений як суттєвий елемент не володіння акцією, якого може і не бути, як це буває, наприклад, коли акції не повністю оплачені, а користування акціонерним правом.”¹⁵ Можливість набуття статусу акціонера засновниками без оплати акцій також підтримують і сучасні українські вчені. Так, І. В. Спасибо-Фатеева, зазначає, що в закритому акціонерному товаристві засновники стають акціонерами з моменту державної реєстрації товариства. Не дивлячись на те, що до повної оплати акцій засновники не отримують на руки цінні папери, вони, тим не менш, набувають статус акціонерів з усіма правами майнового та немайнового характеру¹⁶.

Існують й інші точки зору з цього питання. О. М. Вінник зазначає, що учасник АТ — ширше поняття, ніж акціонер. Акціонер є таким учасником АТ, який повністю оплатив хоча б одну акцію¹⁷. О. І. Онуфрієнко робить висновок, що лише після повної оплати і отримання акцій особа, яка підписалася на них, стає власником акцій, а, отже, до неї можна застосувати термін “акціонер”¹⁸. О. С. Швиденко робить висновок, про неможливість набуття особою прав відносно акціонерного товариства з моменту його створення) обґрунтовуючи це тим, що “право особи бути засновником акціонерного товариства та обирати на установчих зборах органи управління акціонерного товариства є правом не акціонера, а засновника. Інші ж права акціонера неможливо здійснити без відкриття особі рахунку в системі реєстру чи у зберігача та зарахування на нього акцій ...”¹⁹.

Невизначеність набуття права власності на акції та набуття статусу акціонера і прав акціонера, на наш погляд, сталася тільки тому, що виникнення права власності на акції відбувається тільки після повної оплати акцій та зарахування їх на рахунок акціонерів. Такої ситуації не було б, якщо виникнення права власності на акції не пов'язувалося з повною їх оплатою, тому слід приєднатися до думки тих вчених, які зазначають на можливість виникнення права власності на акції незалежно від їх повної оплати.

¹⁵ Тарасов І. Т. Указ. работа. — С. 406.

¹⁶ Спасибо-Фатеева І. В. Указ. работа. — С. 115.

¹⁷ Вінник О. М. Вказ. праця. — С. 196.

¹⁸ Онуфрієнко О. І. Право власності на цінні папери // Право власності в Україні: Навч. посіб. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — С. 385.

¹⁹ Швиденко О. С. Акція як об'єкт права власності: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2006. — С. 94.

На необхідність уніфікації виникнення права власності на акції, виникнення статусу акціонера, набуття прав, які встановлюються акцією, зверталася увага в науковій літературі. Так, І. В. Спасибо-Фатеева зазначає, що доцільним було б уніфікувати підхід до цих моментів, законодавчо встановивши, що особа, яка придбала акції (шляхом відкритої підписки, в тому числі на сертифікатних аукціонах, біржі або в позабіржовому обороті), набуває право власності на них із одночасним виникненням прав із акції з моменту здійснення відповідного запису реєстратором²⁰.

На наш погляд, найбільш прийнятною є думка І. М. Кучеренко, яка відзначає, що “Більш доцільним буде визнавати право власності на акції з моменту реєстрації акціонерного товариства, та визначати мету реєстрації випуску акцій як факт визнання допуску акцій до обігу (це дасть право акціонеру відчувувати акції чи передавати їх у заставу). Такий підхід вирішить проблеми, що виникають на практиці щодо визначення об’єкта спадкування, поділу майна подружжя, звернення стягнення на майно акціонера за його власними зобов’язаннями. (із дисертації). На підтвердження виникнення права власності на неповністю оплачені акції слід видавати акціонерним товариством іменні тимчасові свідоцтва, в яких визначати розмір оплаченої суми акцій”²¹. Свої погляди автор доводить посилаючись, зокрема на Акціонерний закон ФРН, який встановлює, що сума часткових виплат вказується в акції.

Погоджуючись з цією точкою зору, слід зазначити, що на сьогодні є всі підстави вважати моментом виникнення права власності на акції — момент державної реєстрації акціонерного товариства, оскільки Положення про порядок реєстрації випуску акцій під час створення акціонерних товариств, встановлює можливість реєстрації випуску акцій до створення акціонерного товариства, тобто розміщення, оплата акцій провадяться до державної реєстрації юридичної особи.

На сьогодні оплата акцій акціонерами товариства має досить велике значення, враховуючи вимоги ст. 158 ЦК щодо неможливості виплати дивідендів акціонерам до повної оплати всього статутного капіталу. Отже, навіть коли хоча б один акціонер не сплатить повністю вартість акцій, навіть на незначну суму, інші акціонери, які добросовісно виконали свої зобов’язання щодо оплати акцій, не зможуть отримувати прибуток від діяльності товариства. Це в деякій мірі можна порівняти з “колективною відповідальністю” усіх акціонерів.

Який ж вихід із цієї ситуації? Перш за все звернімося до Закону України “Про господарські товариства”, який встановлює, що у разі несплати повної вартості акцій у встановлений строк акціонер, якщо інше не передбачено статутом товариства, сплачує за час прострочки 10 відсотків річних від суми простроченого платежу, а акціонерному товариству надається право реалізувати акції, в порядку, передбаченому статутом, при несплаті протягом 3 місяців після встановленого строку платежу (ст. 33 Закону України “Про господарські товариства”). Така конструкція не витримує критики. Яким чином можна реалізувати акції, якщо акціонерне товариство не є власником акцій, вартість яких не повністю оплатив акціонер?

В літературі висловлюються пропозиції щодо вирішення цього питання. Так, І. М. Кучеренко відзначає, що “акціонерне товариство повинно мати право в односторонньому порядку відмовитися від договору купівлі-продажу емісійних акцій, в зв’язку з чим припиняється право власності на акції у акціонера, який не повністю сплатив їх вартість. Для надання акціонеру можливості оплатити вартість акцій, йому повинно бути зроблене персональне повідомлення про виконання його обов’язку щодо оплати акцій, а у випадку невиконання його обов’язку у визначений строк, акції з моменту публікації в офіційних друкованих органах ДКЦПФР визнаються анульованими”²². З такою точкою зору загалом можна погодитися. Проте виникає багато запитань щодо процедури такої відмови. На наш погляд, вона повинна бути такою.

Орган управління акціонерного товариства (загальні збори, наглядова рада, правління, директор тощо), якому це право надається статутом, приймає рішення про

²⁰ Спасибо-Фатеева І. В. Указ. работа. — С. 125-126.

²¹ Кучеренко І. М. Вказ. праця. — С. 162.

²² Там само. — С. 162-163.

відмову від договору, направляє повідомлення про відмову від договору акціонеру. У повідомленні має зазначатися момент припинення договору на придбання акцій та відомості щодо анулювання тимчасового свідоцтва. Такий порядок повинен бути закріплений у Законі “Про акціонерні товариства”.

Що стосується неустойки, то хотілося навести приклад вирішення цього питання в ФРН. Відповідно до Закону ФРН “Про акціонерні товариства” у разі несвоечасної сплати внесків, які вимагаються, акціонер сплачує п’ять відсотків річних, а також відшкодовує іншу шкоду. Крім цього, у разі несвоечасної сплати статутом може бути встановлено неустойку. Отже, фактично, акціонер несе відповідальність у вигляді: неустойки, сплати річних, а також відшкодовує шкоду. Такий жорсткий підхід до акціонерів, які не виконують свої майнові обов’язки перед акціонерним товариством, є досить виправданим, враховуючи те, що акціонерне товариство позбавляється права виплати дивідендів до повної оплати акцій.

Підводячи підсумок викладеного можна зробити такі висновки:

1. Особа повинна набувати статусу акціонера, права власності на акції та права акціонера одночасно з моменту державної реєстрації акціонерного товариства.

2. Закон України “Про акціонерні товариства” повинен встановити таку відповідальність акціонера у випадку неповної оплати вартості акцій у визначений рішенням про випуск акцій строк: відсотки річних та неустойку у розмірах встановлених статутом, а також обов’язок відшкодувати іншу шкоду. Акціонерному товариству потрібно надати право на односторонню відмову від договору продажу акцій та можливість вирішувати питання про їх подальшу долю шляхом продажу третім особам чи анулюванням із зменшенням статутного капіталу.

Підняті в цій статті питання не вирішують усіх проблем, які виникають як в науці, так і практиці щодо майнової відповідальності акціонерів. Додаткового дослідження потребують, зокрема, питання відповідальності акціонерів, які не повністю сплатили вартість належних їм акцій, за зобов’язаннями товариства.

